

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Психологічним вивченням музичної обдарованості та розробкою психолого-педагогічних питань навчання й виховання обдарованих студентів довгий час у нашій країні займалися мало. Зміни, що відбулися в системі навчання та в громадській думці: орієнтація на гуманізацію педагогічної системи, здійснення умов для розвитку індивідуальності кожної дитини, підлітка, юнака по-новому порушили проблему музичної обдарованості.

В Україні прийнято цілий ряд законів і програм, зокрема Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Укази Президента України про підтримку обдарованих дітей, Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 рр. та ін. Метою цієї роботи є формування цілісної загальнодержавної системи виявлення й підтримки обдарованої молоді; розвиток та реалізація її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, викладачів вищих навчальних закладів.

Основними завданнями Програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 рр. є:

- створення загальнонаціональної системи виявлення та відбору обдарованої молоді;
- визначення стратегії щодо підтримки та напрямів роботи з обдарованою молоддю;
- розроблення нових напрямів роботи з обдарованою молоддю шляхом створення науково-методологічного підґрунтя для розвитку ефективних систем виявлення, навчання і професійної орієнтації обдарованої молоді;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо організації та поліпшення науково-методичного забезпечення роботи з обдарованою молоддю;
- залучення обдарованої молоді до здобуття позашкільної освіти з метою задоволення потреби у професійному самовизначенні та творчій самореалізації, оновлення змісту, форм і методів роботи з обдарованою молоддю;
- піднесення статусу обдарованої молоді та її наставників;
- координація діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, навчальних закладів, громадських організацій з питань розвитку та підтримки обдарованої молоді;
- поглиблення міжнародного співробітництва у сфері нових педагогічних технологій навчання і виховання обдарованої молоді.

Сьогодні дослідження музичної обдарованості є традиційними в російській та українській психолого-педагогічній науці (Б.Г. Ананьєв, Д.Б. Богоявленська, Н.А. Ветлугіна, Д.К. Кирнарська, Н.С. Лейтес, А.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Я. Ростовський, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, Ю.А. Цагареллі та ін.), у зарубіжній психології (Г. Айзенк, Ф. Гальтон, Х. Гарднер, Дж. Гілфорд, П. Торренс, Р. Стернберг та ін.).

Однак у процесі дослідження музичної обдарованості виникає ряд недоліків, а саме: дослідження музичної обдарованості ототожнюється з дослідженням комплексу музикальності; до структури музикальності ввійшли музичні здібності, які

не є “загальними” до всіх видів музичної діяльності. Актуальним є завдання виявлення специфіки становлення структури музичної обдарованості майбутніх учителів музики.

Метою статті є розгляд досвіду вивчення музичної обдарованості у психолого-педагогічній науці.

Багато часу поняття “обдарованість” було синонімом поняття “здібність”. Однак, на думку С.Л. Рубінштейна, обдарованість є комплексом якостей особистості. Б.М. Теплов розумів обдарованість як сукупність здібностей, але вважав, що окремі здібності набувають іншого характеру залежно від наявності та рівня розвитку інших. Обдарованість, на його думку, це якісне новоутворення, а не кількість здібностей.

Співвідношення між здібностями та обдарованістю, на наш погляд, можна також пояснити через принцип виникнення у структурі цілого нових якостей, які відсутні в його частинах (принцип емерджентності) (Л.Л. Бочкарьов).

Отже, обдарованість можна розглядати як “системну якість” людини (Д.Б. Богоявленська), “нову якість” (М.О. Амінов, Е.А. Голубєва), як цілісну характеристику об’єднання здібностей у систему (Є.П. Крупник, В.Д. Шадриков). Обдарованість може відбутися тільки у випадку, коли резерви різних здібностей людини можуть компенсувати недостатні компоненти, необхідні для успішної реалізації діяльності. Особливо блискуча обдарованість чи талант – свідчення наявності високих здібностей усіх компонентів, необхідних для структури конкретної діяльності; інтенсивності інтеграційних процесів “усередині” суб’єкта, процесів, що задіють його особистісну сферу.

Треба зупинитися на проблемі співвідношення загальних, спеціальних здібностей та обдарованості. У загальній психології поділяють здібності на загальні та спеціальні. Але сьогодні існує думка про те, що спеціальні здібності стають більш яскравими за умови виявлення в їх структурі загальних здібностей, які посилюють їх дію (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов), тобто без розвитку загальних не розвиваються спеціальні здібності. Таким чином, як підкреслював Б.М. Теплов, точніше говорити про спеціальні і загальні моменти обдарованості, а не про загальні та спеціальні здібності.

Наступна проблема полягає в тому, що треба встановити роль діяльності у прояві та розвитку здібностей і обдарованості.

Б.М. Теплов розглядав своєрідність понять “обдарованість” та “здібності” крізь призму діяльності. Здібності виявляють себе у діяльності, а обдарованість – виключно в діяльності. Тому можна говорити про обдарованість у конкретній діяльності [4].

В.Д. Шадриков визначає обдарованість як інтегральний прояв здібностей, метою якого є діяльність. Об’єктивною основою для інтеграції окремих здібностей є діяльність (її психологічна структура). Далі автор зазначає, що саме діяльність визначає склад здібностей, необхідних для її реалізації [5].

Отже, з погляду психологів та педагогів, обдарованість – це поєднання здібностей, які забезпечують успішність виконання конкретної діяльності. При цьому компоненти, які входять до структури обдарованості, мають становити цілісну функціональну систему, тобто взаємодіяти один з одним [5].

Дослідження проблеми обдарованості та її структури залишається на сьогодні важливим науковим завданням, яке потребує уточнення теоретичних уявлень про обдарованість у цілому і про окремі її види на матеріалі фактичних експериментальних даних.

Наявність особливих даних для досягнення успіху в музичній діяльності не викликає сумніву, тому музичні здібності та обдарованість приваблюють значну кількість дослідників, залишаючись однією із центральних тем у музично-психологічних і музично-педагогічних роботах.

Особливістю музичної обдарованості є наявність музикальності, яка виявляється в особливому сприйнятті музики індивідом. Музична обдарованість не зводиться тільки до музикальності, навколо цієї проблеми ведеться багато дискусій.

Уперше в радянській психології розглянув проблему музичних здібностей та обдарованості талановитий науковець Б.М. Теплов. Його фундаментальна праця “Психологія музичних здібностей” (1946) є методологічною базою російських і українських музично-психологічних досліджень.

Б.М. Теплов визнав музичну обдарованість як якісне своєрідне поєднання здібностей, від котрого залежить успішність занять музичною діяльністю [4].

Основні ідеї Б.М. Теплова про сутність музикальності полягають у тому, що:

- проблема музикальності – якісна, а не кількісна. Окремі музичні здібності не можуть забезпечити успішну музичну діяльність, своєрідне поєднання цих здібностей характеризує особистість. Тому аналіз музикальності має бути здійснено при встановленні взаємодії між окремими музичними здібностями;
- музичні здібності не можуть розглядатися окремо одна від одної, тому не може бути однієї здібності за відсутності інших;
- успішність діяльності може досягатися різними шляхами, тобто може бути компенсація окремих здібностей іншими.

Б.М. Теплов стверджує, що *музикальність* – це якісне своєрідне утворення музичних здібностей, які потрібні для музичної діяльності. Головна ознака музикальності – сприйняття музики як відображення змісту. Основні носії змісту музики є звуковисотні та ритмічні рухи, які є психологічною основою центрального компонента музикальності – емоційного відгуку на музику.

Ядром структури музикальності, згідно з концепцією Б.М. Теплова, є такі компоненти: ладове почуття – здібність емоційно розрізняти ладові функції звуків мелодії; здібність до слухового уявлення – здібність користуватися слуховими уявленнями, які відображають звуковисотний рух; музично-ритмічне почуття – здібність активно співпереживати музику, відчувати емоційну виразність музичного ритму і точно відтворювати його.

Без указаних основних музичних здібностей, на думку Б.М. Теплова, інша музична діяльність не може бути. Додатковими є тембровий, динамічний, гармонійний і абсолютний види музичного слуху, а також психомоторика.

На думку Б.М. Теплова, природа музикальності полягає в такому:

1. Природними є не музичні здібності, а тільки задатки, на основі яких ці здібності розвиваються.
2. Не може бути здібностей, які не розвивалися б у процесі виховання та навчання, здібності можуть бути тільки в розвитку, дії. Тому не можна говорити про здібність, яка була до початку розвитку, як про здібність, яка досягла “краю” розвитку.
3. Тільки в діяльності природні задатки взаємодіють з іншими умовами, насамперед з соціальним середовищем, але з особистістю людини (її спрямованістю, активністю) можуть бути включеними у формування здібностей.

Тому важливо не те, наскільки музикальна та чи інша людина, а яка її музикальність. У різних людей музикальність різна, вона залежить від уроджених задатків, від процесу розвитку, оскільки здібності – це результат розвитку, результат виховання та навчання [4].

Порівняно з іншими здібностями, музикальність – біосоціальна якість особистості, у якої роль задатків дуже велика (Л.Л. Бочкар'єв).

Порівняно з музикальністю, *музична обдарованість* – складне структурне утворення, яке включає в себе “більш загальні та більш спеціальні моменти” [4]. Проаналізувавши приклади різноманітної творчої обдарованості багатьох видатних музичних діячів, Б.М. Теплов відніс силу, багатство, ініціативність уявлення, глядацькі образи, стійку творчу увагу, вольові та інші особливості особистості людини. Спеціальною стороною музичної обдарованості, згідно з Б.М. Тепловим, є музичні здібності, які становлять музикальність.

Тобто глибокий теоретичний аналіз поняття музичної обдарованості, який провів Б.М. Теплов, показав, що співвідношення здібностей людини та музичної обдарованості не є однозначним. Досвід вказує на те, що яскраві здібності можуть не розкритися як музична обдарованість, не перетворитися на неї; одночасно обдарованість може виявитися на фоні гарних, не феноменальних музичних здібностей.

Проблема структури музикальності продовжує залишатися центральною в дослідженнях науковців.

Останнім часом у роботах з музичної психології та педагогіки відзначається тенденція до розширення сфери музикальності, “виведення” її за рамки сенсорно-перцептивного рівня (“ритм-слух-пам’ять”), її інтелектуалізація.

Виділення загальних музичних здібностей відповідно до цілісного сприйняття та розуміння музики (А.Л. Готсдинер, Д.К. Кирнарська, І.А. Курбатова, С.І. Науменко, М.О. Кононенко, Т.І. Порошина, К.В. Тарасова, Ю.А. Цагареллі, Т.Ф. Цигульська та інші).

С.І. Савшинський характеризує музикальність, виходячи з виконавської діяльності учня, та пропонує таку класифікацію її якостей: художні (проникливість, змістовність, артистизм, емоційність виконання); технічні (віртуозність, точність гри); естетичні (темброве багатство звучання, нюансування). Розподіл цих якостей дуже умовний, оскільки художні та естетичні якості виконання надто складно розділити. Крім того, вищезазначені якості не завжди відображають рівень музичної обдарованості учня.

Н.А. Ветлугіна розподіляє музичні здібності на музично-естетичні та спеціальні. До перших вона відносить: художнє сприйняття; відтворювання музичного твору; творче уявлення; оцінювання сприйняття. До спеціальних – звуковисотний і ритмічний слух.

Науковець В.Д. Остроменська в цілому погоджується з цією кваліфікацією, але розподіляє музично-естетичні здібності на емоційно-пізнавальні та раціонально-пізнавальні, тобто фактично виділяє емоційну та пізнавальну сторони музикальності.

Психолог К.В. Тарасова виділяє в структурі музикальності музичне мислення, а в ньому репродуктивний і творчий компоненти; образний і логічний компоненти; практичний компонент. Музичне мислення розглядається як повноправний компонент структури музикальності. К.В. Тарасова розглядає музичну пам’ять як самостійну музичну здібність.

А.Л. Готсдинер підкреслює комплексний характер музичної пам’яті та її емоційного компонента. Він додає до трьох основних здібностей як основні загальну, музичну пам’ять і психомоторні здібності.

Крім того, структура музикальності, на думку автора, включає в себе такі загальні властивості психіки, як емоційне сприймання музики, багатство та активність слухової уяви, вміння зосереджуватися на музичній діяльності (А.Л. Готсдинер).

Проблемі музичної пам'яті та її місця у структурі музичної обдарованості присвячено велику кількість досліджень. Слід відзначити праці А.Б. Зелінського, Т.Ф. Цибульської, які включають у структуру особистості структуру музичних здібностей.

У дослідженні К.В. Тарасової нас цікавлять такі висновки: 1) розвиток музикальності є результатом музичного та загального розвитку дитини; 2) компонентом музикальності є пізнавальні музичні здібності. Дослідниця запропонувала багаторівневу структуру загальних музичних та часткових здібностей, відповідальних за формування художнього музичного образу; виокремила структуру загальних музичних здібностей, яка складається з двох підструктур: 1) емоційний відгук на музику; 2) пізнавальні музичні здібності: сенсорні (мелодійний, тембровий, динамічний, гармонійний компоненти музичного слуху та почуття ритму); інтелектуальні (музичне мислення як поєднання репродуктивного та продуктивного компонентів і музичне уявлення); музична пам'ять. До музичних здібностей автор віднесла абсолютний музичний слух, виконавські здібності – сенсорні, моторні, сенсомоторні.

Далі науковець підкреслює, що музикальність розвивається як система, у якій взаємодіють загальні та конкретні музичні здібності; цей процес взаємодії має певні вікові закономірності.

Наступним важливим висновком її роботи є такий: кожна музична здібність – системне утворення, яке складається з компонентів різної складності, формується від елементарних до складних складових.

Таким чином, можна виокремити дві тенденції у дослідженнях музикальності: “виведення” музичних здібностей за рамки сенсорно-перцептивного рівня і включення до структури музикальності пізнавальних музичних здібностей. Дуже важливим є те, що сучасні науковці дотримуються погляду Б.М. Теплова про розуміння музичних здібностей, тому це розуміння стало поширеним.

Треба зупинитися на сучасному погляді музичної психології та педагогіки на комунікативного значення музики. Музичний слух розглядається як інтонаційний, тому інтонація є головною ланкою музики. Інтонація стає емоційно-образною причиною художнього смислу музичного мистецтва.

Отже, спираючись на вчення Б.В. Асаф'єва про музичну інтонацію, у сучасну музичну психологію та педагогіку увійшло поняття “інтонаційне мислення”, яке включає в себе всі компоненти слуху та відчуття смислу музичної інтонації.

Дослідник Г.С. Тарасов включає до структури музичних пізнавальних здібностей інтелектуальний фактор. Досліджуючи професійне мислення музикантів і їх загальну інтелектуальну активність, він констатує відсутність великої різниці між зазначеними показниками.

Великий інтерес викликають дослідження Д.К. Кирнарської, яка розглядає музичні здібності в поєднанні з мовними та математичними. Для пояснення цього поєднання вона висуває гіпотезу про зв'язок мовної та музичної діяльності на рівні методу обробки інформації. У цьому разі метод збігається. Порівняння музики з мовою має давню історію, багато музичних культур (наприклад, давньогрецька) були вокальними, пов'язаними зі словом (Д.К. Кирнарська), спільність музичних та мовних здібностей впливає зі споріднення музики та мови.

Д.К. Кирнарська визначає музикальність як здібність правильного стильового відчуття, тобто осмислення всіх взаємопов'язаних закономірностей звукоорганізації в їх естетичному поєднанні. Науковець створила комплект музичних завдань, які спираються на два основних види мовнорозумових операцій – здібність до селекції та здібність до комбінування. Основним достоїнством цієї методики є виділення саме здібності до музичної діяльності. Висновки про інтонаційну основу музичної мови, про комунікативну функцію музичного мистецтва є основою теоретичних поглядів Г.С. Тарасова. Музичний слух науковець розглядає як інтонаційний.

В останнє десятиріччя в працях зарубіжних і вітчизняних науковців загальна обдарованість розглядається як творча обдарованість (А.М. Матюшкін). На думку науковця, структура обдарованості збігається з основними структурними елементами, які характеризують творчість, творчий розвиток людини. Обдарованість розглядається як передумова творчості у будь-якій професії, у науці та мистецтві.

Отже, творча обдарованість у музиці є досить розмитою характеристикою, коли мова йде про конкретні музичні прояви дітей та підлітків (М.С. Старчеус).

Однак у дослідженнях загальнотворчих компонентів музичної обдарованості, яке проведено Я. Пономарьовим, Т. Галкіною, М.О. Кононенко, були отримані результати про високий рівень деяких показників творчого мислення (оригінальності) у музично обдарованих дітей, а також про виявлення пізнавальної потреби у певного контингенту дітей.

У працях А.А. Мелік-Пашаєва відзначається, що жоден із запропонованих П. Торренсом параметрів креативності не є важливим для оцінювання художнього твору.

Таким чином, питання про значення творчої складової успішної музичної діяльності не вирішено остаточно і потребує подальшого дослідження.

У психолого-педагогічній науці напрацьовано цікавий матеріал стосовно вивчення загальних і вікових закономірностей розвитку музичної обдарованості.

М.С. Старчеус виокремлює три критерії оцінювання музичних здібностей та обдарованості. Перший критерій – це культурно-історичний. Другий – нова генерація, тобто складні твори, які століття тому були доступні окремим виконавцям (“геніям”), сьогодні виконують звичайні учні музикальних коледжів. Третій – абсолютний. Він полягає у свободі та продуктивності музичного самовизначення, у дарі вміти раніше, ніж знати. Звідси відчуття якоїсь “зрілості без визрівання”.

Висновки. Аналіз літератури дав змогу зробити такі висновки: музична обдарованість трактується дослідниками як своєрідний феномен, який розглядається поза психологічними теоріями розвитку. Це специфічне утворення, яке співвідноситься із загальним ходом вікового та особистісного розвитку.

Таким чином, можна констатувати, що останніми роками зацікавленість дослідників поняттям “музична обдарованість” значно зросла.

Феномен музичної обдарованості розглядається як складне якісне утворення. Визнається важлива роль загальних факторів розвитку в детермінації музичної діяльності, а також необхідність “взаємодії” різних здібностей в умовах реальної діяльності. Хоча головною в багатьох дослідженнях залишається проблема музикальності та спеціальних музичних здібностей, однак деякі зміни в поглядах науковців на загальні компоненти музичної обдарованості відчутні. Накопичено цікавий матеріал про зв'язок музичних здібностей із загальними, а також мовними, мате-

матичними, технічними. Розробляються підходи до вивчення феномену музичної обдарованості з погляду різних загальнопедагогічних і психологічних теорій, ведеться пошук нових адекватних методів дослідження.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – М. : Наука, 2000. – 351 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1946. – 680 с.
3. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість : монографія / С.О. Сисоєва. – Харків ; Київ : Каравела, 1998. – 150 с.
4. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Б.М. Теплов. – М. : Педагогика, 1947. – 377 с.
5. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособ. / В.Д. Шадриков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 1996. – 320 с.
6. Шадриков В.Д. Мнемические способности: Развитие и диагностика / В.Д. Шадриков, Л.Ф. Черемошкина. – М. : Педагогика, 1987. – 155 с.

ПОНІКАРОВСЬКА С.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В НЕМОВНОМУ ВІЗ

У період високого розвитку нових технологій, як не дивно, гостро постає питання виживання та збереження світової цивілізації та культури. Саме гуманізація освіти, в основу якої покладено формування цілісної особистості як суб'єкта культури та складання умов для найповнішої її реалізації, може бути тим фактором, що допоможе зберегти психічне та моральне здоров'я молодого покоління. У сучасній ситуації навчання, спрямоване тільки на передачу знань, стає неефективним. Більш важливим виявляється формування в людини таких здібностей, які дають їй можливість самостійно орієнтуватися у сфері професійних та загальних знань, тобто тих здібностей, що користуються найбільшим попитом, та тих знань та навичок, які допоможуть їй розвиватися як моральній і духовній людині.

Коли мова йде про кінцевий результат освіти, то це часто подають у вигляді “моделі спеціаліста”, яка, з одного боку, включає професійну підготовку, а з іншого – особисті якості, такі як освіченість, загальнокультурна грамотність, духовна культура. Саме реалізація такої моделі спеціаліста як основи формування його характеристик визначає зміст та організацію навчального процесу.

Навчальні заклади, які ставлять собі за мету підготовку конкурентоспроможних спеціалістів, мають вводити в навчальні плани дисципліни гуманітарного циклу, у тому числі, іноземної мови. Разом з тим доводиться практично вирішувати завдання, чому і як навчати та які створити умови для розвитку особистості та її духовного формування.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, можна зробити висновок, що проблема гуманності особистості та ролі викладача іноземних мов у формуванні особистості тих, хто навчається, вже давно привертає увагу дослідників. Важливі теоретичні та методичні висновки з проблеми формування особистості та її гуманності були зроблені у працях Ю.К. Васильєва, А.В. Зосимовського, В.С. Ледньова, Л.А. Рапацької, О.В. Бондаревської та інших. Про роль викладача іноземних мов у формуванні гуманності тих, хто навчається, згадують у своїх працях І.Л. Бім,